

РАДЯНСЬКО-ЮГОСЛАВСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1948 РОКУ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

МАТЬОВКА Л.М. (Ужгород)

Після звільнення території Югославії від фашистських військ уряд приступив до реформування економіки краю. Уже в першій половині 1946 року була проведена націоналізація стратегічно важливих галузей виробництва та реорганізація державних органів влади. На зміну ринковим відносинам прийшла адміністративна форма управління економікою.

У грудні 1946 року Політбюро ЦК КПЮ заявило про завершення розробки п'ятирічного та однорічного плану розвитку народного господарства. Народна Скупщина Югославії у квітні 1947 року затвердила закон про п'ятирічний план розвитку економіки на період 1947-1951 рр. [1]. Без сумніву, перший п'ятирічний план, у формі державного закону та системи державного управління економікою, був розроблений за прикладом радянських п'ятирічок. У колишньому СРСР, як відомо, керівну роль в розвитку економіки відігравали центральні планові органи. Подібну систему було автоматично перенесено на терена Югославії.

Суттєві зміни відбулися на селі і, особливо, у земельних відносинах. 23 серпня 1945 року Народна Скупщина прийняла Закон про аграрну реформу та колонізацію. Як декларувалося у Законі, аграрна реформа базується на принципі «земля належить тим, хто її обробляє» [2].

Для успішного проведення аграрної реформи було створено земельний фонд у розмірі 1.566.000 га [3]. Найбільшу частину фонду складала земля Хорватії, Словенії та Воеводини – близько 797.000 га, які були поділені між селянами. Решту землі отримали державні сільськогосподарські об'єднання (288.00 га), державні установи (20.357 га), землеробські задруги (40.700 га). За своїми соціальними наслідками аграрна реформа повинна була ліквідувати основу поміщицького (приватного) землекористування, з одного боку, створити сприятливі умови для розвитку соціалістичного виробництва і соціалістичних суспільних відносин на селі, з другого.

Складовою частиною перетворень на селі була колонізація. Вона розпочалася з осені 1945 року [4]. Головною територією, охопленою колонізацією, була Воеводина, до якої було переселено близько 60.000 сімей [5].

У перші повоєнні роки суттєво змінилися як міждержавні, так і міжнародні відносини. СРСР відхилив план Маршала і протиставив себе доктрині Трумена. Натомість Радянський Союз вимагав від Угорщини, Румунії, Болгарії підписати мирні угоди, які повинні були послужити міжнародно-правовим

виправданням присутності радянських військ на їх території. Отже, СРСР відстоював у міжнародних відносинах принципи силового вирішення тих чи інших проблем.

У вересні 1947 року було заявлено про створення Інформбюро, як міжнародної інституції комуністичних і робітничих партій Радянського Союзу, Болгарії, Чехословаччини, Угорщини, Польщі, Румунії, Югославії, а також двох найбільш численних комуністичних партій Заходу – французької та італійської.

На засновницькій зустрічі Інформбюро взяли участь від ВКП(б) – Жданов, Маленков, Болгарської робітничої партії (комуністів) – Червенков, Поп-Томов, КП Чехословаччини – Сланські, Баштованські, Угорської комуністичної партії – Форкаш, Реваї, Польської робітничої партії – Гомулка, Мінц, КП Румунії – Деж, Паукер, КП Югославії – Кардель, Джілас, КП Італії – Лонго, Реале, а від КП Франції – Діскло і Фажон.

Оцінка стану міжнародних відносин була дана у доповіді, з якою виступив представник ВКП(б) Жданов. Аналіз змісту проголошеної Ждановим доповіді свідчить про те, що радянське керівництво розглядало світ як такий, що поділений на два табори: імперіалістично-антидемократичний та антиімперіалістично-демократичний. Перший табір, очолюваний США, ставив за мету посилити американську економіку, а відтак і вплив на міжнародне життя. Другий табір повинен був очолити боротьбу проти західних «імперіалістичних» демократій і за відведення фашистської загрози.

Розвиваючи дану тезу Жданов наголосив, що США та їх союзники намагаються вжити військово-стратегічних заходів проти демократичних країн, для чого здійснюють економічну експансію, загострюють ідеологічну боротьбу проти Радянського Союзу та держав «народної демократії». Тому, підкреслив Жданов, нагальним є об'єднання їх зусиль на спільній антиімперіалістичній та демократичній платформі.

Отже, керівництво СРСР вбачало в Інформбюро, насамперед, інструмент власної міжнародної політики, який би сприяв домінії ВКП(б) у міжнародних відносинах взагалі. Місцем перебування штаб-квартири Інформбюро було визначено м. Белград.

Представники Комуністичної партії Югославії в основному поділяли точку зору ВКП(б) стосовно стану і перспектив розвитку повоєнних міжнародних відносин. Вони підтримували концепцію керівництва Радянського Союзу щодо створення об'єднаної організації комуністичних партій Європи. На їх

переконання така організація повинна була сприяти поглибленню революційних процесів і зміцненню соціалістичних та прогресивних сил. КП Югославії вбачала співробітництво комуністичних партій Європи в рамках Інфорбюро на основі рівноправності та однопартійної згоди та координації дій у боротьбі з імперіалізмом [6]. Названі принципи були узгоджені між ВКП(б) та КПЮ ще під час візитів у СРСР Й.Броз Тіто у 1945-1946 роках. Керівництво Югославії виходило з того, що антикомуністичні настрої в західних країнах мають місце і базуються на страху перед «комуністичною загрозою». Уже це загострювало, на думку югославських політиків, міжнародні відносини і вело до блоківського поділу світу.

Інформбюро, яке створювалося на організаційних засадах, розроблених в СРСР, було новим явищем у комуністичному русі. Воно означало утвердження у міжнародному масштабі єдиної політики всього комуністичного руху та абсолютизацію радянського досвіду в побудові соціалізму. У своєму виступі представник ВКП(б) Жданов піддав гострій критиці позицію французьких та італійських комуністів щодо буржуазії і, особливо, співпрацю з нею, захоплення парламентаризмом, поступливість перед Ватиканом та деголізмом. Такі звинувачення, хоч і в завульованому вигляді, висловлювались і на адресу КП Югославії.

Проаналізувавши виступ Жданова керівництво КП Югославії дійшло висновку, що Інформбюро – організм, за допомоги якого СРСР намагається підпорядкувати внутрішню і зовнішню політику всіх соціалістичних країн, обмежити ініціативу комуністичних партій, пролетарський інтернаціоналізм звести до рівня обов'язкової підтримки будь-яких дій Радянського Союзу як першої соціалістичної країни, як «старшого брата» в мистецтві побудови соціалізму. У кінцевому рахунку весь цей комплекс дій повинен був завершитися політичним конфліктом, у першу чергу, з тими комуністичними партіями і країнами, які не поділяли таку точку зору і відстоювали принципи рівноправності, толерантності та колективної відповідальності за вчинені дії.

Не є таємницею, що вже в міжвоєнний період і, особливо, під час Другої світової війни сформувався культ особи Сталіна. У той же час виріс авторитет КП Югославії і особисто Й.Броз Тіто.

Непорозуміння у відносинах між СРСР та Югославією залишались впродовж усього 1947 року. Керівництво КП Югославії відкидало нерівноправність у двосторонніх відносинах, а також спробу СРСР за допомоги спільних підприємств, банків підпорядкувати собі югославську економіку. Нерішучість югославського уряду і особливо А.Хебранга у відстоюванні економічних інтересів Югославії була піддана гострій критиці на засіданні Політбюро КПЮ у квітні 1946 року [7]. Зокрема, Е.Кардель зауважив, що уряд Югославії «тушується» перед

СРСР у відстоюванні власних інтересів [8].

У відповідь на це уряд Радянського Союзу наприкінці 1947 року відклав підписання радянсько-югославського торгового договору на 1948 рік на невизначений термін. Це був перший «дзвінок» погіршення економічних відносин між двома країнами, причому пролунав він з боку СРСР.

Важливий етап загострення радянсько-югославських відносин припадає на початок 1948 року. 10 лютого 1948 року під час зустрічі з керівництвом болгарської (Г.Димитров, В.Коларов, Т.Костов) та югославської (Е.Кардель, М.Джілас, В.Бакаріч) компартій Й.Сталін піддав гостій критиці підписання болгаро-югославського договору про співробітництво, ідею Г.Димитрова про конфедерацію балканських і придунайських країн у складі Албанії, Болгарії, Греції, Польщі, Румунії, Угорщини, Чехословаччини та Югославії, а також згоду Югославії на введення двох дивізій військ в Албанію. Як справедливо відзначав відомий славіст проф. В.І.Яровий у праці «Історія західних та південних слов'ян», незважаючи на те, що «...у проекті Г.Димитрова не містилось якихось положень, котрі б суперечили кремлівським настановам... «вождю всіх народів» ініціативність Г.Димитрова, як і дипломатична активність Й.Тіто, не подобалась...» [9].

На противагу проекту Г.Димитрова про створення балканської конфедерації Й.Сталін вніс пропозицію югославо-болгарської федерації. «Ми хочемо федерацію, – підкреслив Й.Сталін під час розмови у Кремлі з делегаціями Болгарії та Югославії, – але не таку, яку ініціюєте Ви, товаришу Димитров. Перш за все створимо болгарсько-югославську федерацію, і це насамперед» [10].

Ініціатива Й.Сталіна й радянського керівництва була обговорена на засіданні Політбюро ЦК КПЮ 1 березня 1948 року. Вона була оцінена як антиюгославська за змістом. Утворення федерації з Болгарією у цей час, – підкреслив Й.Тіто, – не що інше як введення «троянського коня» в Югославію [11]. Народи Югославії, – наголосив Й.Тіто, – ніколи не погодяться на федерацію з Болгарією. Мова може йти про федерацію семи рівноправних республік, але не про федерацію двох суверенних країн [12].

На березневому засіданні Політбюро ЦК КПЮ констатувалось, що двосторонні радянсько-югославські відносини погіршуються, а сталінський тиск загрожує суверенності Югославії.

Наступним кроком у загостренні радянсько-югославських відносин було відкликання з 18 березня 1948 року спочатку військових радників, а з 19 березня усіх цивільних спеціалістів СРСР. Приводом до проведення такої акції послужив випробуваний спосіб: радянські спеціалісти відчують «...нетовариське відношення» з боку влади ФНРЮ.

На вимогу повіреного у справах Радянського посольства в Югославії Армянинова він 19 березня

1948 року був прийнятий Й.Тіто і повідомив зміст депеші за підписом Молотова [13].

На повідомлення Армянинова Й.Броз Тіто відповів: «Ми зауважували, що немає потреби в радянських військових інструкторах та цивільних спеціалістах. Ми навчені керувати і можемо керувати самі, – підкреслив Й.Тіто [14].

Після Армянинова на прийом зажадав представник ВКП(б) в Інформбюро Юдін. З розмови з ним Й.Тіто зробив висновок, що Юдін не знає про лист Молотова поскільки ні разу не згадав про нього, а тим більше про його зміст.

20 березня 1948 року Й.Броз Тіто в листі на ім'я Молотова відзначив, що «... уряд СРСР може на свій розсуд і час відкликати спеціалістів під будь-якою мотивацією. Але для нас, – підкреслив він, – є досить незрозумілим звинувачення у недоброзичливому відношенні до них з боку владних структур Югославії і це у той час, коли для них створені братерські і найбільш гостинні умови у новій Югославії. Ми відкидаємо звинувачення в недоброзичливості з нашого боку» [15].

Незважаючи на це, керівництво СРСР проводило лінію на загострення двосторонніх відносин. 27 березня 1948 року під час перебування у м.Загреб, Й.Броз Тіто відвідали радянський посол в Югославії Лаврентев та повірений у справах Армянинов і вручили листа за підписом Сталіна «Товаришу Тіто та іншим членам ЦК Комуністичної партії Югославії» [16]. У листі були підняті важливі, з огляду уряду СРСР, питання радянсько-югославських відносин. Зокрема, радянське керівництво підкреслило, що воно не задоволене внутрішньою і зовнішньою політикою Югославії і, взагалі, вбачає у поведінці керівництва ФНРЮ не відвертість [17]. Що стосується відкликання військових радників, – відзначено у листі, – то цей акт здійснено у відповідь на заяву міністра оборони К.Поповіча про те, що, по-перше, радники СРСР дорого обходяться країні, по-друге, югославська армія не потребує засвоєння військового мистецтва Радянської Армії, по-третє, військова стратегія армії СРСР – шаблон, який не представляє цінності для ЮНА і, накінець, радянські військові радники отримують високу платню, а віддача від них невелика [18].

У листі Сталіна нагадувалося, що на одному із засідань ЦК КПЮ Джілас відкрито заявив, що радянські офіцери з моральної точки зору стоять набагато нижче від офіцерів англійської армії [19]. При цьому, зауважено у листі, «... антирадянська заява Джіласа не була засуджена іншими членами ЦК КПЮ» [20].

У листі радянське керівництво звинуватило владні структури Югославії у тому, що вони дали зелене світло органам безпеки для слідування за діяльністю не тільки представників уряду СРСР, але і чинного представника ВКП(б) у Комінформі пана Юдіна [21].

Одночасно у листі відзначено, що владі СРСР відомі антирадянські заяви високих посадовців Югославії. Це, насамперед, стосується Джіласа, Вукмановіча, Кідрича, Ранковіча та деяких інших. Їм належать такі висловлювання як «ВКП(б) – вирожджується», «в СРСР при владі великодержавні шовіністи», «СРСР намагається економічно підпорядкувати Югославію» та «Комінформ – засіб для проникнення і підпорядкування партійних осередків впливу ВКП(б)» [22].

У листі Сталіна була піддана нищівній критиці діяльність КПЮ. Зокрема, керівництво ВКП(б) вважало, що в КПЮ відсутня критика і самокритика – основа внутрішньопартійної демократії. Більше того, відзначалось у листі, члени ЦК КПЮ здебільшого не вибиралися, а призначалися зверху (розумій, особисто Й.Броз Тіто – Л.М.) [23].

У роботі другого засідання Інформбюро прийняли участь делегації: Болгарської Робітничої партії (комуністів) (Т.Костов, В.Червенков), Румунської робітничої партії (Г.Деж, В.Лука, А.Паукер), Угорської робітничої партії (М.Ракоші, М.Форкаш, Е.Гере), Польської робітничої партії (Й.Берман, А.Завадський), Всесоюзної комуністичної партії більшовиків (А.Жданов, Г.Малинков, М.Суслов), Комуністичної партії Франції (Ж.Дікло, Е.Фажон), Комуністичної партії Чехословаччини (Р.Сланські, Р.Шіроки, В.Геміндер, Г.Бареш), Комуністичної партії Італії (П.Тольяті, П.Секія) [24].

Нарада в Бухаресті ігнорувала вимогу КПЮ про порядок денний. У ході засідання була прийнята резолюція «Про становище в КПЮ» [25]. Вона повторювала сталінські звинувачення, а саме:

- 1) КПЮ проводить антимарксистську і антирадянську внутрішню і зовнішню політику, ініціаторами такого курсу є Тіто, Кардель, Джілас та Ранковіч;
- 2) у Югославії організовано приниження ролі Радянської Армії в розгромі фашизму та підтримці народно-визвольних рухів у країнах Південної і Центрально-Східної Європи;
- 3) у внутрішній політиці КПЮ принижує роль робітничого класу, заперечує марксистсько-ленінську теорію про класову боротьбу;
- 4) Інформбюро констатує, що керівництво КПЮ ревизує вчення Маркса, Енгельса, Леніна про партію;
- 5) Інформбюро вважає, що встановлення бюрократичного режиму в партії не сприяє розвитку внутрішньопартійної демократії, критики і самокритики;
- 6) Інформбюро рекомендує КПЮ визнати критику з боку ВКП(б) правильною, такою, яка допоможе югославським комуністам якнайшвидше позбутися помилок;
- 7) з огляду на становище в КПЮ ВКП(б) та інші братські партії пропонують організаційну допомогу комуністам Югославії;

8) Інформбюро засуджує антипартійну політику і вчинок ЦК КПЮ, яким він сам себе виключив з родини братніх комуністичних партій [26].

Отже, Резолюція Інформбюро вимагала від комуністичних і робітничих партій створити навколо КПЮ ситуацію, яка би не сприяла її незалежному соціалістичному розвитку, зробила би її послухною, такою яка би підтримала встановлення в комуністичному русі сталінської ідейно-політичної монополії.

Зміст Резолюції свідчить про те, що більшість комуністичних і робітничих партій вважали: без їх підтримки і підтримки з боку СРСР Югославія не в силах побудувати соціалізм і бути в безпеці перед загрозою з боку капіталістичних країн. Разом з тим комуністичні і робітничі партії звернулися із закликом до «здорових сил» в КПЮ вжити заходів для зміни керівництва партії на чолі з Й.Броз Тіто. Зрозуміло, що це було не чим іншим як втручанням у внутрішні справи КПЮ, а відтак і Югославії.

29 червня 1948 року була опублікована «Заява ЦК КПЮ» [27]. У ній «Резолюція Інформбюро» була піддана критиці і визнана провокаційною, що не відповідає реальному стану справ у КПЮ. Щодо твердження «Резолюції Інформбюро», нібито КПЮ стала складовою частиною Народного фронту, керівництво партії відзначило, що ВКП(б) та інші братні партії не до кінця розуміють зміст Народного фронту в Югославії, з одного боку, і керівну роль у ньому робітничого класу, з другого.

У «Заяві ЦК КПЮ» – відкидалося твердження, що своїми діями КПЮ нашкодила єдності комуністичного фронту. Навпроти, твердило керівництво КПЮ, Інформбюро знецінило власний принцип самостійності і добровільності кожної партії при вирішенні будь-яких проблем.

Резолюція Комінформбюро вела до погіршення радянсько-югославських відносин, які в 1949-1953 рр. досягли апогею.

Таким чином, аналіз двосторонніх радянсько-югославських відносин у 1945-1948 рр. дає підставу стверджувати:

– що у перші повоєнні роки двосторонні відносини розвивались по висхідній лінії. Був підписаний «Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу», який відіграв позитивну роль у відродженні економіки країни, створенні передумов для проведення реформ та інших міроприємств;

– що КПЮ була однією з ініціаторів створення Комінформбюро;

– що уже з кінця 1947 року керівництво СРСР і ВКП(б) було незадоволене внутрішньою і зовнішньою політикою КПЮ;

– що стремління Сталіна до утвердження власної домінації в комуністичному і робітничому русі привело до політичного протистояння двох держав і партій;

– що Резолюція Інформбюро привела до загострення відносин не тільки між КПЮ та іншими комуністичними і робітничими партіями, але і в самій ФРНЮ. Понад 55 тис. членів КПЮ були виключені з її лав, а 16 тис. зазнали репресій;

– що головною причиною конфлікту між керівництвом КПЮ і ВКП(б) були далекосяжні політико-ідеологічні амбіції Й.Сталіна та Й.Броз Тіто. Критикуючи Сталіна за його стремління до встановлення тоталітарних режимів у країнах Центрально-Східної Європи, Й.Броз Тіто, як відзначав М.Джілас, одночасно залишався прихильником сталінської державної мудрості [28];

– що Резолюція Інформбюро – єдиний документ, який засвідчив не тільки стан відносин у міжнародному комуністичному та робітничому русі, але і глибоку кризу у відносинах між соціалістичними державами у перші повоєнні роки;

– що під тиском сталінських форм влади тоталітаризм буде впроваджуватися у суспільні відносини й інших країн;

– що ідейно-політичне протистояння КПЮ із ВКП(б) та Інформбюро можна вважати початком трансформації політичних систем в країнах Центрально-Східної Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів/ За ред. Л.Зашкільняка.- Львів: Львів. ун-т ім.І.Франка, 2001.- С. 563.
2. Там само.- С. 562.
3. Історія Совеца комуниста Јигославије.- Београд, 1985.- С. 345.
4. Там само.
5. Там само.- С. 346.
6. Marković D., Kržavac S. Zavera Informbiroa.- Beograd, 1987.- S. 354.
7. Історія Совеца комуниста Јигославије.- Београд, 1985.- С. 356.
8. Там само.- С.
9. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст.- К., 1996.- С. 379.
10. Історія Совеца комуниста Јигославије.- Београд, 1985.- С. 356.
11. Marković D., Kržavac S. Названа праця.- С. 27.
12. Ibid.- S. 28.
13. Ibid.- S. 69.

14. Ibid.
15. Ibid.- С. 72.
16. Ibid.
17. Ibid.
18. Историја Совеца комуниста Јигославије.- Београд, 1985.- С. 357.
19. Marković D., Kržavac S. Назв. праця.- С. 73.
20. Там само.
21. Там само.- С. 74.
22. Там само.
23. Там само.- С. 75.
24. Там само.- С. 80-81.
25. Там само.
26. Там само.- С. 380.
27. Борба.- 1948.- 29 jun.
28. Джилас М. Лицо тоталитаризма.- М., 1992.- С. 157.

РЕЗЮМЕ

СОВЕТСКО ЮГОСЛАВСКИЙ КОНФЛИКТ 1948 ГОДА: ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

Матёвка Л.Н. (Ужгород)

На основе анализа документов СКЮ, КПСС, а также монографической литературы исследуются причины и последствия политического конфликта между Советским Союзом и Югославией в 1948 году. Автор пришёл к выводу, что в основе конфликта были политико-гегемонистские устремления руководства СССР и лично И. Сталина а также, в некоторой степени, и И.Броз Тито.

SUMMARY

SOVIET-YUGOSLAV CONFLICT OF THE 1948: CAUSE AND EFFECTS

Matevka L.N. (Uzhhorod)

On the basis of analysis of documents of the Union of Communists of Yugoslavia and Communist Party of the Soviet Union, also monographic sources, the causes and effects of political conflict between Soviet Union and Yugoslavia in the 1948 are considered. The author draws a conclusion, that political-hegemonic aspirations of the Soviet Union leadership and personally J. Stalin, also, to some extend, J. Broz Tito.

ГОЛОГРАФІЯ КОМУНІСТИЧНОЇ ЕЛІТИ В СРСР

БУРКАЛО В.В. (Ужгород)

Криза влади в Україні, високий відсоток недовіри до її представників [1], гостра боротьба поміж її угрупованнями змушують фахівців пильніше приглядатись до політичної еліти. На сьогодні існує чимало концепцій щодо еліти й елітизму, що є дотичними.

Становлення незалежної держави в Україні спонукає істориків, політологів, соціологів, психологів озброюватись найновітнішим науковим інструментарієм, щоб проникнути в сутнісну природу цього явища [2]. Хоча ще в радянські часи з'являються праці, в яких автори прагнуть розкрити особливості

характеру радянських вождів і їх вплив на історичний розвиток СРСР. Публікація за часів «перебудови» фундаментальної праці М.С.Восленського «Номенклатура» радикалізувала суспільні настрої. В ній автор стверджував, що в СРСР сформувався паразитичний клас номенклатури, який є гальмом подальшого розвитку.

Блискавичність подальших подій підтвердила ці висновки, поставивши однак нові запитання. Виникає потреба ретроспективного погляду на радянську еліту, яка пройшла за післярадянський період додаткову ділянку на шкалі власного розвитку. Адже